

Georgiev, Georgi Il.

Главни периоди в развитието на културата през неолита и медната епоха в България в светлината на най-новите археологически проучвания

Światowit 23, 309-339

1960

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ГЕОРГИ ИЛ. ГЕОРГИЕВ

ГЛАВНИ ПЕРИОДИ В РАЗВИТИЕТО НА КУЛТУРАТА ПРЕЗ НЕОЛИТА И МЕДНАТА ЕПОХА В БЪЛГАРИЯ В СВЕТЛИНАТА НА НАЙ-НОВИТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ

Изучаването на живота и културата на най-старите земеделско-скотовъдни племена има важно значение, тъй като тяхната култура е основата, върху която в много отношения е изградена цялата посетнешна човешка култура. Това е така, защото в тая отдалечена от нас епоха, от която ни делят няколко хилядолетия, е поставено началото на различни отрасли на стопанския живот, на техническия и културен прогрес на обществото.

Нашето изложение прави преглед на някои черти от живота и културата на племената през четвъртото и особено през третото хилядолетие пр. н. е. Това е времето на неолита и енеолита (или медната епоха, както ще я наричаме) в българските земи. През това време в тези земи е настъпил сравнително висок за тогавашните условия икономически и културен подем на местните племена. Този подем се дължи от една страна на по-благоприятните климатически условия, които са съдействували за по-бързото развитие на производителните сили на обществото, и от друга страна на благотворното въздействие на културата в земите около Източното Средиземно-море.

През последните десетина години бяха разкопани цялостно или частично много селища и пещери от времето на неолита и медната епоха, разположени в различни крайща на страната. Разкопките на тия селища дадоха богат археологически материал, който заедно с материалите от предишните разкопки може да ни послужи за хаарактеризиране на живота и културата на най-старите земеделско-скотовъдни племена, които са населявали българските земи през споменатите две археологически епохи.

Стремляли сме се да дадем повече нови данни отколкото да се спираме подробно на общи въпроси като произход, разпространение

и хронология на културите, което възнамеряваме да направим при друг удобен случай.

Използували сме главно находки от Караново¹, Новозагорско и от Русе². Разкопките на тези обекти сме ръководили самостоятелно или съвместно с други научни сътрудници³.

Многослойните културни напластявания на селищата и особено на селищните могили, за които ще стане дума по-долу, дават възможност да се проследи сравнително добре развитието на културата на земеделско-скотовъдните племена и да се очертаят отделните и етапи или периоди.

Между всички селища и селищни могили, които се проучват понастоящем, селищната могила до Караново, Новозагорско, дава най-обилни и ценни данни, които позволяват да се постави и разреши правилно въпросът за периодизацията на културата (обр. 1). Карановската могила е една от най-големите селищни могили в България. Тя има елипсовидна форма с дължина около 250 м, ширина 150 м и височина 12,40 м (Това е и дебелината на културния пласт, измерена на северната стена на втория североизточен сектор на могилата). Могилата обхваща пространство от 25,000 м². Малки разкопки на могилата са правени през 1936 г. от В. Миков.⁴ Същият е правил малки пробни разкопки и през 1946 г.⁵ Системни разкопки в по-голям мащаб бяха започнати през 1947 г. От тогава досега могилата се разкопава в течение на десет кампании, които са траели от един до два месеца. Разкопани са напълно три сектора от по 600 и 400 м²: два сектора от по 400 м² в североизточната и югозападна част на могилата и трети сектор от 600 м² в североизточната част на могилата, който бе окончателно завършен през лятото на 1957 г. През същата година бе направен сондаж в северна посока от този сектор,

¹ Материалите от Караново са в процес на обработка. Те се съхраняват в Народния археологически музей в София. Общи данни за тях срв. в: В. Миков, Г. Георгиев и Н. Джамбазов, Бит и култура на докласовото и раннокласово общество в България. Водач за археологическия музей I, София, 1952, 13 сл.; В. Миков, Разкопките на селищната могила при Караново в: Последните археологически разкопки в България, под ред. на проф. Д. П. Димитров, София, 1955, 9 сл.

² Срв. Г. Георгиев и Н. Ангелов, Разкопки на селищната могила до Русе през 1948—1949 г., ИАИ XVIII, 1952, 119 сл. (I); същите, Разкопки на селищната могила до Русе през 1950—1953 г., ИАИ XXI, 1957, 41 сл. (II).

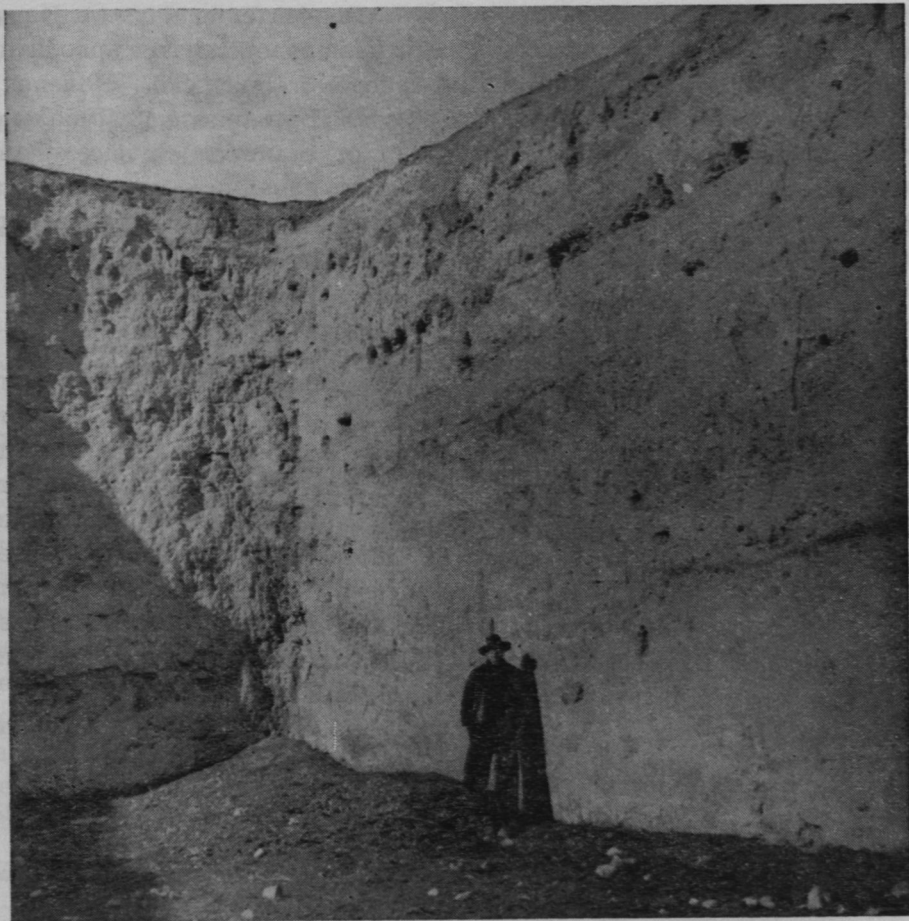
³ Разкопките в Караново са ръководени от В. Миков и Г. Ил. Георгиев, а в Русе — от Г. Ил. Георгиев при сътрудничеството на Н. Ангелов.

⁴ В. Миков, Селищната могила в Караново, Новозагорско, ИГД V, 1937, 151 сл.

⁵ В. Миков, Българските земи в края на неолитната епоха, ГСУИФФ XLIII, 1946—1947, 3 сл.

за да се установи окончателно стратиграфският профил на културните пластове на могилата.

От направените наблюдения и от предварителните проучвания на материалите, добити от досегашните разкопки, установяваме, че културата на първобитното селище до Караново е преминала през

Обр. 1. Профил на селищната могила до Караново, Новозагорско, югозападен сектор. На преден план проф. Гордон Чайлд (Лондон) — 1954 г.

пет главни етапа или периода на развитие. Културата на всеки период има свои характерни особености, по които се различава от културата на останалите периоди. Петте периода обхващат различни археологически епохи — неолит (новокаменна епоха), медна епоха и начален период на бронзовата епоха. Нас ни занимават в случая първите две епохи, които са застъпени в първите четири културни

пласта, установени едва през 1948 . В 1946 г. бяха познати само три пласта, които обхващат времето на неолита и медната епоха.⁶ Третият и петият културен пласт не бяха още обхванати.

Неолитните и медни периоди на културата, установени в първобитното селище до Караново, важат с малки изключения за територията на цяла България, но главно за Тракийската низина. Всички тези периоди на културата, следващи последователно както в Караново или пък поотделно, са засвидетелствувани и в други първобитни селища, например в Капитандимитриево,⁷ Пещерско, Челопеч,⁸ Пирдопско, Деветашката пещера,⁹ Ловешко, Веселиново,¹⁰ Ямболско, Русе¹¹ и др. Това показва, че една част от селищата са населявани през всички периоди, друга част — през началните два периода, а най-голяма част — само през четвъртия период на карановското селище, т. е. през медната епоха.

ПЪРВИ ПЕРИОД (КАРАНОВО I А И В, КРЕМИКОВЦИ), ОБР. 2—7

Културата от първия период представлява засега най-старата неолитна култура в българските земи. Тя има две фази. Първата фаза се характеризира главно с боядисаната керамика. През втората фаза рисуваните орнаменти не се срещат. Известна е под названието култура Кремиковци¹² или култура с „западнобългарска рисувана керамика”.¹³ Застъпена е в много български селища, например в Капитандимитриево, Пещерско, Челопеч, Пирдопско, Деветашката пещера, Ловешко, в някои селища в Софийското поле, например в Кремиковци, Бухово, Курило и др., в селища по долината на р. Струма — в Пчелинци, Мурсалево, Станкедимитровско, и др.,¹⁴ в Преслав¹⁵ и другаде. Тя е разпространена и извън българските

⁶ В. Миков, пак там.

⁷ П. Детев, Селищната могила Банята при Капитандимитриево, Пещерско, ГПЛНМ II, 1950, 1 сл.

⁸ Н. Петков, Гинова могила до Челопеч, Пирдопско, РП I, 1948, 75 сл.; същият, Селищната Гинова могила до Челопеч, ГПЛНМ I, 1948, 159 сл.

⁹ Непубликувани материали в Народния археологически музей в София. Разкопките са ръководени от В. Миков и Н. Джамбазов.

¹⁰ В. Миков, Селищна могила от бронзовата епоха до с. Веселиново, ИБАИ XIII, 1939, 195 сл.

¹¹ Срв. бел. 2.

¹² G. Georgiew, Sutdien zur Chronologie der Jüngsteinzeit Bulgariens. Diss. Wien 1944, 6—26.

¹³ J. Gaul, The Neolithic Period in Bulgaria, ASPR 16, 1948, 10 сл.

¹⁴ J. Gaul, ц. с.; G. Georgiew, ц. с.; Н. Петков, Предисторическа боядисана керамика от Софийската котловина, ГПНБМ 1928—1929, 185 сл.

¹⁵ Непубликувани материали в музея „Велики Преслав”.

земи на обширна територия, която обхваща земите на Средиземноморието — Мала Азия, Египет, Южна Италия, Липарските о-ви, Южна Испания, южните части на Балканския полуостров (Македония — Сървия I, Гърция — Предсескльо), средното течение на река Дунав (Югославия — културата Старчево и в Унгария — културата Кьорьош).¹⁶ На север от река Дунав нейното влияние се е простирало чак до Молдавия (Главанецци).¹⁷ Тази стара, висока за времето си култура със земеделско-скотовъден характер има сродни черти с култури от същата епоха в средиземноморско-малоазиатския басейн. Нейн носител е било старото балканодунавско и средиземноморско население.¹⁸

Селищата на най-старите земеделци от неолитната епоха са били разположени обикновено край реки, извори, блата, в местности с плодородна почва и околност, изобилствуваща с дивеч.

Характерен тип оръдия, изработени от камък, са били валчестите брадви и оръдията във вид на обушарски калъп (Schuhleistenkeil). От кост и рог са били изработвани игли, шила, сърпове с кремъчни зъбци, лъжички за събиране на смляното на хромела брашно и др.¹⁹

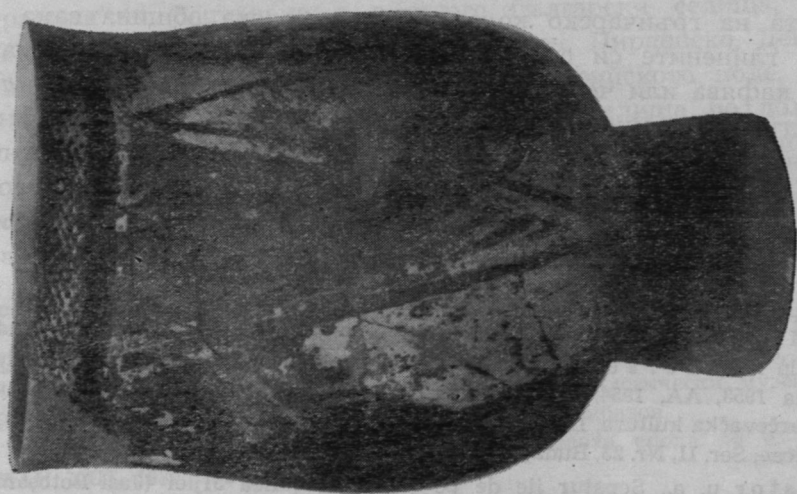
Най-старите земеделско-скотовъдни племена са били добре запознати с правенето на глинени съдове и различни други керамични произведения. Глинените съдове са били изработвани на ръка, без помощта на грънчарско колело. Всяка родова община сама е приготвяла глинените си съдове. Съдовете от първата фаза имат сивочерна, кафява или червена лъскава повърхност. Формите им са различни: дълбоки паници, съдове с издут търбух и висока цилиндрична шия и др. Срещат се съдове с високи кухи столчета. Снабдени са с т. н. „въжести дръжки“. По-фините съдове са украсени с геометрични мотиви — спирали, триъгълници, кръгове, меандри и други, които са рисувани с бяла боя (обр. 2) и по-рядко с кафява

¹⁶ V. I. Milošević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin 1949; derselbe, *Vorbericht über die Versuchsgrabungen auf der Otzaki-magula* 1953, AA, 1954, 1 ff; derselbe, AA, 1955, 159 ff; D. M. Garašanin, *Starčevačka kultura*, Ljubljana 1954; I. Kutzian, *The Körös culture*, *Diss. Pannonicae*, Ser. II, Nr. 23, Budapest 1947.

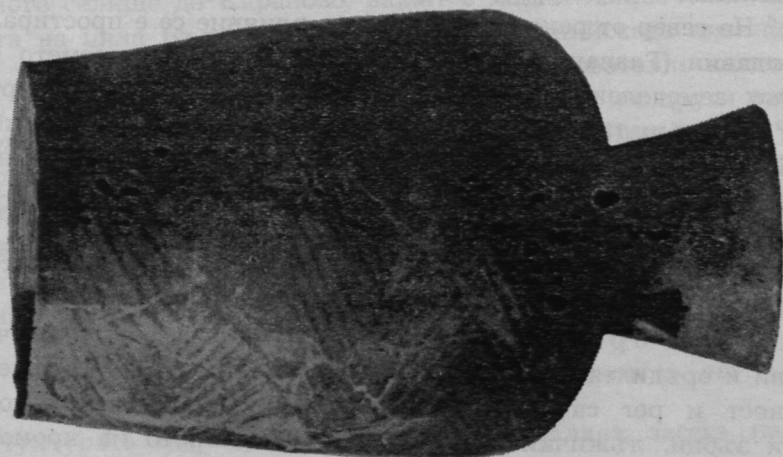
¹⁷ J. Nestor u. a., *Sepatur ile de pe șantierul Țălelea Jijiei (Jași-Botoșani-Dorohoi în anul 1950, Studii și Cercetări de Istorie Ueche I, anul II, ianuarie-junie 1951, 51 cn.*

¹⁸ В. Л. Георгиев, *За произхода на древното население от североизточната част на Балканския полуостров*, ИАИ XIX, 1955 (Сб. Г. И. Кацаров II), 305 сл.

¹⁹ Г. Ил. Георгиев, *За някои оръдия за производство от неолита и енеолита в България*, Изсл. в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958, 369 сл.

Обр. 2. Глинен съд с боядисани орнаменти от Караново IА — бяло върху червена основа

Обр. 3. Глинен съд с плитки канелюри от Караново IВ.

боя върху червена лъскава основа (в Тракийската низина) и с бяла и черна боя върху червена основа и червена боя върху червена основа (в Софийското поле и съседните му области). Обикновената керамика е или без украса или пък е с релефни и врязани орнаменти. Във втората половина на този етап рисуваната керамика изчезва. Някои форми съдове обаче се запазват. Сега се срещат съдове с плитки канелюри, разположени косо или във вид на рибена кост върху издутата част на съда. Повърхността на тия съдове е светло-кафява или сивочерна (обр. 3-4).

Особено ценни са новите данни, които са събрани напоследък за строежа и устройството на жилищата. Тези данни произхождат от разкопките на селищната могила до Караново, Новозагорско. Ще се спрем в общи черти само на някои от данните, добити през последните години, понеже те ни позволяват да си съставим попълна представа за жилищата през неолитната епоха, които досега не бяха познати. Тези данни имат първостепенно значение за проучването на най-ранните неолитни жилища.

Жилищата през цялото съществуване на карановското селище са били изграждани от дърво. Стените им са били от плет, измазани отвън и отвътре с глина. Такъв е случаят с повечето от жилищата през тая и следващата епоха в Югоизточна Европа.²⁰

През 1956 и 1957 г. бяха проучени за пръв път основи на жилища от първия пласт (първи етап). Тези жилища са едни от най-старите от времето на неолитната епоха, открити досега на Балканския полуостров. Формата им е правоъгълна, близка до квадрат. Едно жилище (№ 5) от дълбочина 12 м има размери: дължина на източната стена 6,84 м, на западната стена 7,07 м, на северната стена 6,75 м, на южната стена 6,32 м (обр. 5). Входът се намира на южната стена. Пещта е издигната по средата на източната стена. В същия пласт бяха открити жилища с по-големи и с по-малки размери от размерите на токущо споменатото жилище. Най-малкото жилище е дълго 5 м и широко 3,60 м. Подът на жилищата е послан с дървено дюшеме, което изолира влагата. Жилищата са наредени от двете страни на тясна уличка, поединично или в групи от по няколко жилища. В разкопания сектор бяха установени две главни улички с посока изток-запад и север-юг. Уличките са послани с дребен чакъл и пясък.

Досегашните проучвания показват, че примитивното земеделие е било едно от основните препитания на по-голямата част от племената в българските земи през разглежданите две епохи и осо-

²⁰ В. Миков, Жилищата на предисторическия човек в България, ИГД VII, 1939, 174 сл.

бено на ония племена, които са живели в плодородни места, например в Тракийската низина, Лудогорието и др.

Земята била обработвана по много примитивен начин. Тя е била разравяна плитко с дървени чатали, каменни мотички или по-често с мотички, изработени от рогата на елен. Затова този вид първобитно земеделие се нарича още мотично земеделие. Това всъщност е най-примитивната форма на обработка на земята. Обработвани са били

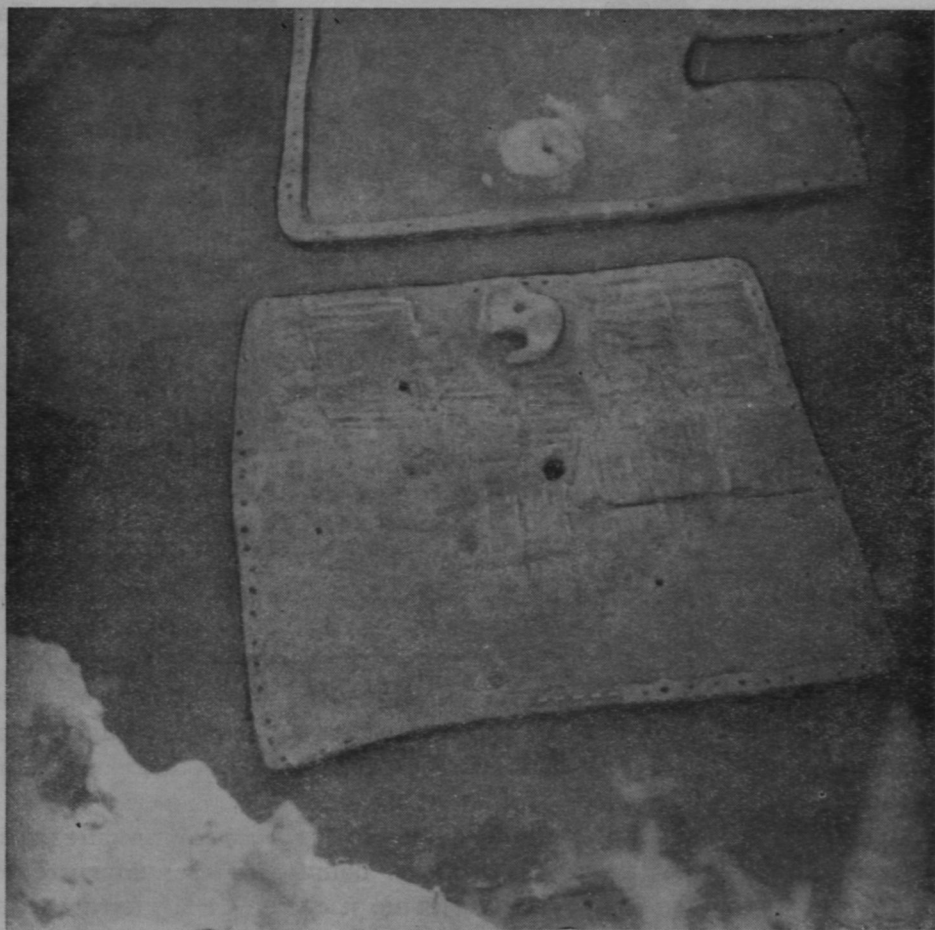

Обр. 4. Глинен съд от Караново Iб.

малки площи земя в близост със селищата. На места се е налагало да се изкореняват и опалват дървета и храсти, за да се освободи годна земя за обработване. Отглеждани са били пшеницата, еднозърнестият и двузърнест лимец, и някои други култури.²¹ Събирани били диви плодове и корени по полето и в гората. Житните класове са били отрязвани високо или по-ниско заедно със стъблото с помощта на сърпове. Най-старите сърпове са били правени от

²¹ Н. Арnaudов и П. Василева, Принос за изучаване на предисторическите лимеци, ГСУПМФ, XLIV, 1947—1948, кн. 3, 89 сл.; срв. и другите работи на Н. Арnaudов върху палеоботанически материали от времето на неолита, медната и бронзовата епоха.

рогата на елен — Караново, Голямата пещера до Преображенския манастир. Най-много и най-хубави екземпляри от такива сърпове са открити напоследък в Караново (обр. 6).²² Сърповете имат тесни жлебове, в които плътно един до друг са наредени назъбени кремъчни зъбци, заздравени с помощта на иглолистна смола.

Обр. 5. Основи на жилище (№ 5) от Караново IА.

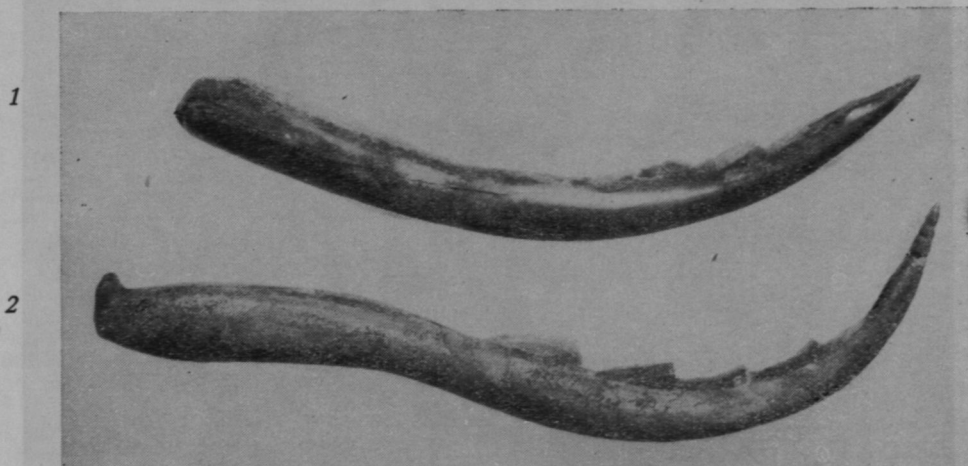
Дръжките на сърповете са слабо извити. Те са полирани от продължителната употреба на сърповете. Кремъчните резци са също излъскани от рязането на житни стъбла. Тези сърпове са редки археологически находки, но не и единствени. Подобни сърпове са открити в Мала Азия, Египет, Северна Африка и по-рядко в Европа.²³

Ръчните мелници (хромели) са били оградени с глинен перваз

²² Срв. бел. 19.

²³ С. А. Семенов, Древнейшие каменные серпы, СА XXI, 1954, 355 сл.

(Караново и др.), който не позволява да се пръска житото. Смляното брашно е било събирано в големи съдове с помощта на малки костени лъжички. Хлебът е бил изпичан в домашни пещи. Намират се и каменни хавани. Храната е била запазвана в големи съдове (питоси), изплетени от пръчки и измазани с глина (Караново I). Тези съдове са високи до 0,50 м, диаметърът на дъното им е 0,30 м. Намират се в стопанската част на жилището, обикновено до ръчната

Обр. 6. Сърпове с кремъчни резци от Караново I: 1 — намерен през 1936 г., 2 — намерен през 1955 г.

мелница. Често пъти по пода на опожарените жилища в Караново (както в първия така и във втория етап) и в други селища се намират купове от овъглени стъбла с класове или само зърна от пшеница.

Открити са и накитни предмети, на които нямаме възможност да се спираме. Те имат много общи черти с накитите от останалите два неолитни периода, а също и с тези от медната епоха.

През 1948 г. в южния сектор на могилата се откри малък печат (пинтадера) с елипсовидна форма и врязан геометричен зигзаговиден орнамент (втора фаза на първия период).

Пластичните човешки и животински изображения, които са характерни за обширна територия, която обхваща земите на Мала Азия, Средиземноморието и Югоизточна Европа и другаде, в това число на първо място българските земи, се появяват още в неолитната епоха (първи период) заедно с една сравнително високо развита земеделска култура. Те достигат кулминационната си точка на развитие през медната епоха. Тези изображения намаляват

или изчезват в началото на бронзовата епоха (или пък са били изработвани от нетраен материал и затова не са се запазили) и се появяват отново на краи. Фигурките са изработени от глина. Те се откриват в боклучните насипи около жилищата и то обикновено

Обр. 7. Глинена статуетка
на жена от Караново IА.

Обр. 8. Глинена статуетка
от Караново II.

в близост с пещите или в някои от ъглите на жилището. Тези фигурки, които се намират в жилищата, са в повечето случаи добре запазени, а фигурките от боклучните насипи са обикновено фрагментирани. Последните са били изхвърляни заедно със сметта от жилищата.

В първия пласт на карановското селище беше открита типична статуетка на жена от глина (обр. 7). Статуетката е висока 11,7 см. Лявата ѝ ръка е поставена на коремната част, а дясната — отзад на кръста. Лицевите ѝ черти са слабо загатнати. Седалищната част е извънредно силно развита — характерен белег за най-старите скулптури. Тази статуетка е засега най-старата примитивна скулптура в българските земи (Скулптури от палеолита не са открити). Намерени бяха и фрагменти от подобни статуетки.

Ценни са и данните относно погребенията. През 1955/56 г. в Караново бяха разкрити няколко погребения. Това са най-старите погребения в българските земи (Погребения от палеолитната епоха не са известни досега). При един от скелетите, вероятно на жена, бяха намерени седем маниста от огърлица от черупка на охлюв и две костени игли за украса. Черепите още не са изследвани.

ВТОРИ ПЕРИОД (КАРАНОВО II), ОБР. 8—9

Чрез развитие на някои елементи на културата от първия етап се е преминало към втория етап. Не навсякъде този процес е бил непрекъснат. Много от селищата след първия период са били за известно време напуснати. Такъв е случаят в Караново, Капитандимитриево и в други селища. Явяват се и нови елементи на културата, характерни само за този период. Това е естествено явление. Културата има също неолитичен характер. Застъпена е на по-малка територия отколкото културата от първия период или пък показва локални различия и затова не е лесно засега да се очертае добре обсега на нейното разпространение. Находки, които се отнасят към тая култура са известни досега от няколко селища в Тракия,²⁴ и от Малък Преспавец,²⁵ Тутраканско. Към тая култура се отнася и една част от находките от Веселиново,²⁶ Ямболско, които са датувани погрешно към бронзовата епоха. Извън българските земи, находки характерни за тая култура, главно глинени съдове с цилиндрични дръжки и крачета, се срещат по-рядко. Тази култура показва известни аналогии с културата стара Винча, с последния етап на културата Старчево и сродната ѝ култура Кьорьош в Унгария.

Оръдията за производство са изработвани от камък, кремък, кост и рог. Оръдията, характерни за първия етап, сега не се срещат. Бравите от камък са плоски.

²⁴ В. Миков, Българските земи в края на неолитната епоха, ГСУИФФ XLIII, 1946—1947, 8.

²⁵ С. Георгиева, Разкопки на обект S в „Горно Градище“ при с. Кадъкьой. А. Материали от неолитната епоха, ИАИ XVIII, 1952, 259 сл.

²⁶ В. Миков, ИБАИ XIII, 1939, 195 сл.

Измежду оръжията заслужава да се споменат глинениите топки с яйцевидна форма, предназначени за хвърляне с прашка и боздуганите от глина във форма на домат.

Планировката на селището в Караново е била изменена. Жилищата се различават от жилищата на първия период. Ще се спрем само на две жилища, открити в североизточния сектор на могилата през 1954 г. Жилищата се отнасят към последния етапи на този период. Едното жилище (№ 1) има дължина 7,50 м и ширина 6,25 м. Стените му са запазени на височина до 0,50 м. Те са измазани с дебел пласт глинена мазилка. В мазилката вместо плява е примесен дребен чакъл. Жилището е разделено на три помещения — едно централно и две странични помещения на североизточната и югозападна страна. Централното помещение е служило за живеене. В югозападното помещение са се намирали пещта и ръчната мелница (хромел), както и много глинени съдове за съхранение на храна. Тук е било следователно стопанското отделение на жилището. Входът се е намирал вероятно на южната стена. Към южния край на източната стена е прилепена малка правоъгълна пристройка. Жили-

Обр. 9. Глинени съдове от Караново II.

щето е било разрушено от пожар. Второто жилище е подобно на първото. Има дължина 8,20 м и ширина 7 м. Входът му е на южната стена. Подът на жилището беше покрит с пласт от овъглени житни храни на зърна или цели класове със стъблата. Жилищата са имали стреховиден покрив. Подобни жилища са открити в селищната могила Ясъ тепе I в Пловдив.

Керамиката се развива, формите и украсите на съдовете се менят. Появяват се съдове с лъскава черна повърхност, снабдени с цилиндрични дръжки и крачета (обр. 9). Тези съдове наподобяват

по форма и украси дървени образци, недостигнали до нас. Украсени са с релефни пъпки или с врязани орнаменти.

Пластиката продължава да се развива по-нататък. Ще споменем само една добре запасена глинена статуетка, която произхожда от Караново (обр. 8). Статуетката се откри през 1954 г. в един от ъглите на опожарено жилище. Намерена е наблизко до разрушена глинена масичка, върху която е била поставена. Размерите ѝ са: височина 13,4 см, най-голяма ширина при таза 3,9 см. Статуетката е изправена. Главата ѝ има цилиндрична форма. Заедно с шията тя е висока 4,4 см. Носът е представен релефно, а очите — посредством резки. Главата, краката, областта на кръста и половият триъгълник са боядисани с кафява боя, като са очертани различни орнаменти — вертикални линии, прекъснати с хоризонтални чертички, плътни кръгчета и т. н. Освен този тип статуетки, които се срещат и в началото на четвъртия пласт в Караново, през този период са били застъпени и други типове статуетки.

ТРЕТИ ПЕРИОД (КАРАНОВО III), ОБР. 10

Културата на третия период е най-слабо проучена. За пръв път този период беше разпознат кат самостоятелен в Караново. Засега той е най-беден откъм археологически находки. Доскоро у нас се приемаше, а и досега в чуждата литература се счита, че културата, която отговаря на този период, е най-старата култура в българските земи и особено в североизточна България и отчасти Дунава във Влахия.²⁷ Тази култура отговаря отчасти по време на културата Боян А (начална фаза) в Румъния. Следователно културата Боян А погрешно се синхронизира с културата от първия период. Ние видяхме вече, че преди нея, както на територията на България, така изглежда и на Румъния са съществували два периода на неолитната култура. И тази култура, подобно на културата от първите два периода, има неолитичен характер. В икономиката на този период не се забелязват съществени отличия в сравнение с предидущите периоди.

Застъпени са същите видове оръдия за производство както във втория период.

Разкрити са само развалини от жилища и пещи, без да са установени плановете им. По всичко личи, че формата им е била правоъгълна. Те са били градени по същия начин както жилищата през останалите периоди, но може би са били по-паянтови.

²⁷ M. Grbić, Preclassical Pottery in the Central Balkan, AJA 61, Nr. 2, April 1957, 138, 143.

Обр. 10. Фрагменти от глинени съдове от Караново III.

Характерни са съдовете, украсени с врязани и инкрустирани с бяла материя орнаменти, които имат геометричен праволинеен и криволинеен характер (обр. 10). Съдовете нямат дръжки. Дъната на някои от тях са снабдени с ниски столчета. Това сочи за стара приемственост на културата.

ЧЕТВЪРТИ ПЕРИОД (КАРАНОВО IV A и B, КОДЖАДЕРМЕН, ГУМЕЛНИЦА, МЕДНА ЕПОХА), ОБР. 11—17

Медната епоха, т. е. четвъртият период на културата в Караново, е най-богата на археологически находки. Проучена е добре не само в българските земи, но и в земите, които заемат северната част на Балканския полуостров, т. е. в Румъния. Характеризира се с появата на медта, с графитната керамика, с костените човешки фигурки и с други елементи на културата. Тази култура е известна в литера-

турата под названието Коджадермен култура (по находище до Коларовград) или Гумелница култура (по находище в Румъния) и сродната ѝ Сълкуца култура в Западна Румъния. Може да се различат няколко фази на развитие на културата през тоя период. В Караново имаме главно две фази, които се разграничават въз основа на керамиката и на някои други елементи на културата.

В България са проучени много селищни могили, селища и пещери от това време, например Коджадермен при Коларовград,²⁸ Салманово,²⁹ Преславско, Русе,³⁰ Кубрат,³¹ Криводол,³² Врачанско, Гниляне (Окол глава),³³ Софийско, Гложене (пещерата Моровица),³⁴ Тетевенско, Капитандимитриево,³⁵ Пещерско, Прослав (Мечкюр),³⁶ Пловдивско, и много други селища в Тракия и на други места в страната.

Връзките на културата през тоя период с културата от съседните области не са окончателно изяснени. Засега те ни се представят в следния вид: в Румъния — с културата Гумелница, в Сърбия — с втората фаза на културата Винча, в Гърция — с културите Сескльо и Димини, в Мала Азия — с халколитните култури.

През тоя период културата в отделните райони на страната има локални различия. Културата на селищата в Западна България, включително и на селищата в Софийското поле, трябва да се обособи в отделна група Гниляне-Гълъбовци. Тя има аналогии с културата Сълкуца в Западна Румъния и с културата Бубани-Плочник. В някои селища в Северна България е застъпена културата Въдастра,³⁷ позната най-добре в Румъния.

През медната епоха българските земи са играли значителна и самостоятелна роля в живота на племената на Балканския полуостров

²⁸ Р. Попов, Коджадерменската могила при гр. Шумен, ИБАД VI, 1916—1918, 71 сл.

²⁹ Р. Попов, Предисторическата Денева могила при с. Салманово, ИБАД IV, 1914, 148 сл.

³⁰ Срв. бел. 2.

³¹ В. Миков, Селищната могила при с. Балбунар, ИБАИ IV, 1926—1927, 236 сл.

³² В. Миков, Предисторическото селище до Криводол, Врачанско, РП I, 1948, 26 сл.

³³ Н. Петков, Селищната могила Окол глава. ИАИ XVII, 1950, 157 сл.

³⁴ Р. Попов, Разкопки в пещерата Моровица, ИБАД III, 1912—1913, 263 сл.

³⁵ П. Детев, срв. бел. 7.

³⁶ Seure G. et A. Degrand, Exploration de quelque tells de la Thrace, BCH XXX, 1906, 391 сл.

³⁷ J. Gaul, ц. с., 213 и Pl. LXV.

и съседните му области. Във всички области на живота настъпило по-голямо усъвършенствуване.

Селищата били разположени върху високи сухи места или върху естествено защитени възвишения. В равнинните места те били заселвани на мястото на по-стари селища, главно върху селищните могили от предишната епоха. Селища върху естествени възвишения се срещат по-често в планинските и полупланински райони. Такива селища са проучени при Криводол, Врачанско, Гниляне (Окол Глава), Софийско и др.

Пещерите, главното жилище на човека от старокаменната епоха, са продължавали както през неолита така и сега да се използват за живеене. Такива са например Деветашката пещера, Ловешко, Ловешките пещери,³⁸ Моровица до Гложене, Тетевенско, Топля до Голяма Желязна,³⁹ Троянско, пещерите по Беляковското плато,⁴⁰ Търновско и др.

Най-характерен вид селища са селищните могили или могилни селища. Те се срещат в цяла Югоизточна Европа, в Мала Азия и другаде и отчасти по средното течение на река Дунав. В нашата страна има повече от 400 селищни могили.⁴¹ Едни от тях са разположени в равнинни, но сухи места, например в Тракийската низина по течението на реките Марица и Тунджа и техните притоци, а други — по хълмисти и високи места като Лудогорието (Североизточна България) и другаде. Най-често селищните могили са разпространени в Южна и Североизточна България. Селищните могили, разположени в плодородните места са по-големи, а тези в по-неплодородните райони — по-малки. Те имат кръгла или елипсовидна форма. Плоски са, заравнени отгоре и наподобяват ниско пресечен конус с диаметър на основата от 60 м до 250 м и височина от 1 м до около 15 м.

По безпорен начин е установено, че културните наслоявания на селищните могили са образувани от останките на материалната култура на древните обитатели на българските земи, а и не само на тях, през неолитната, медната и по-голямата част на бронзовата епоха. Те представят следователно укрепени селища от тези епохи,

³⁸ Разкопките се ръководят от Н. Джамбазов. Находките не се публикувани.

³⁹ Г. Бончев, Пещерата „Топля“ до Г. Желязна, ТрПИД I, 1900, 5 сл.; Ил. Стоянов, пак там, IV, 1904, 103 сл.

⁴⁰ Р. Попов, Беляковското плато. Материали за археологическата карта на България, кн. III, София, 1925.

⁴¹ В. Миков, Предисторически селища и находки в България, София, 1933, 50—86 и карта.

които се отнасят към първобитно-общинния родов строй, а не военни укрепления, както се е приемало преди тяхното научно разкопаване.

Главните оръдия, с които си е служел човекът през медната епоха са били брадвата, брадвата-чук, мотиката, теслата, длетото, — всички изработени от камък, кремъчните ножове и стъргалки. Освен тези оръдия от кост и рог са били правени както преди игли, шила, длета, гладилки, харпуни и други оръдия. Всички оръдия са били много добре изработвани.

В селища, чиято околност е изобилствувала с доброкачествени породи камък или кремъчни залежи, е имало работилници (например при Мадара, Коларовградско)⁴² за изработване на каменни и кремъчни оръдия и оръжия, които са задоволявали не само местни нужди, но са служели и за размяна със съседни родове и племена. Кремъкът е бил донасян от Мадарското плато, а може би и от по-далеч — от кремъчните кариери при село Крива река, хълма Чакмаклък, Новопазарско. Кремъкът в Крива река е бил добиван подземно като са били изкопавани галерии, както е случаят в Кшемионки (Източна Полша) и на други места в Западна Европа.

През медната епоха се появяват брадвите с дупка. Те продължават да се употребяват и през първата половина на бронзовата епоха, след което биват заместени от медните, а по-късно от бронзовите брадви. Открити са готови и полуготови образци от такива брадви. Намерени са и прешленчета, останали от пробиването на дупката. Някои от каменните брадви с дупки са били използвани и като бойни брадви.⁴³

Оръдия и предмети от мед са били изработвани за пръв път в българските земи през третото хилядолетие пр. н. е. Тогава било поставено началото на местна металургия на мед в нейната най-примитивна форма.⁴⁴ Затова тази епоха трябва да носи името медна епоха. Местни майстори са добивали и са преработвали медната руда. Медта е била стопявана в глинени потички с цилиндрична и по-рядко с полусферична форма в селището. Използвана била малахитна и азуритна руда, която била събирана по повърхността на земята. Първите майстори-ковачи са изковавали от кюлчета чиста мед клинове, брадви, четириръбести игли, шила и халкички за украшения. Шилата били втикнати в костена дръжка.

Към предишните данни за жилищата напоследък бяха прибавени още много нови данни. Ще отбележим само най-важните от

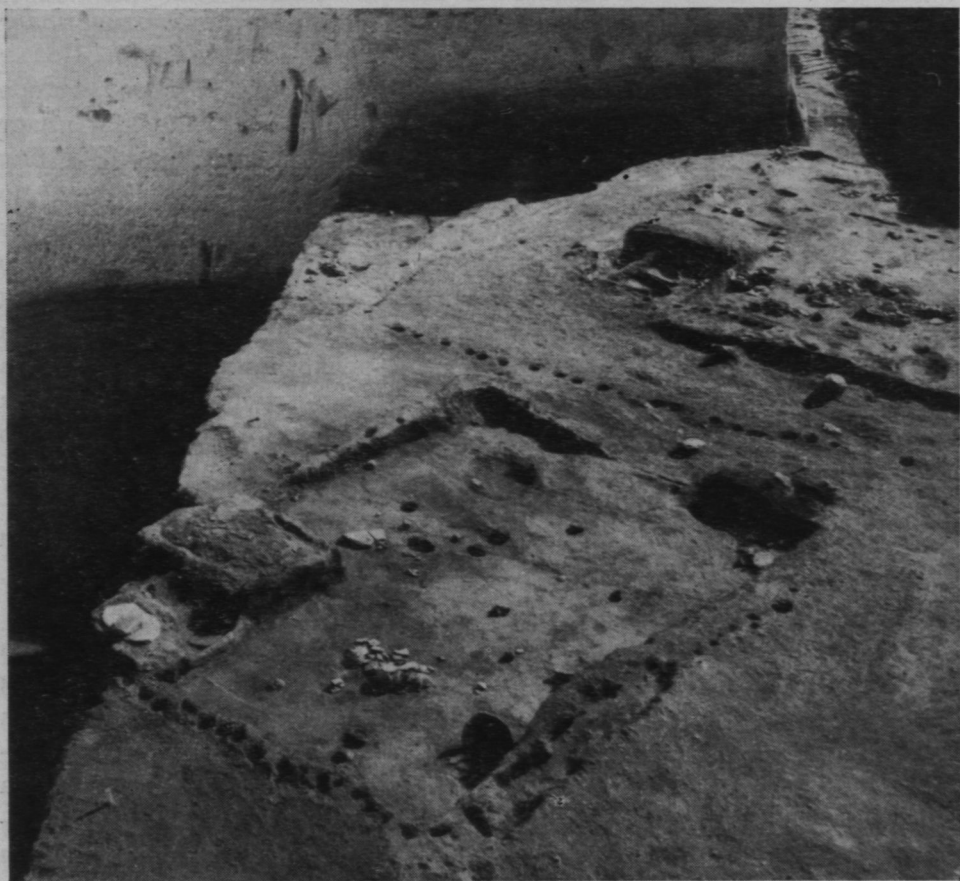
⁴² Р. Попов, Материали за предисторията на Мадара, Сб. Мадара I, София, 1934, 49 сл.

⁴³ Chr. Pescheck, Streitaxte aus Bulgarien, WPZ XXVIII, 1941, 49 сл.

⁴⁴ Срв. бел. 19.

тях, произхождащи от Караново и отчасти от Русе,⁴⁵ тъй като последните са вече обнародвани.

Жилищата от четвъртия пласт в Караново са ориентирани север-юг (обр. 11). Входът им е винаги на южната страна. Те са градени по същия начин както жилищата от предидущите етапи, но са били

Обр. 11. Основи на жилище от Караново IV.

по-солидни. Разположени са били в редици на разстояние един — два метра едно от друго. Не може да се каже с положителност дали това нареждане важи за цялото селище, тъй като то не е още напълно разкопано. Големината на жилищата е различна. Дължината им варира обикновено от 8 м до 12 м, а ширината — от 5 м до 6 м. Срещат се жилища с по-малки и по-рядко с по-големи размери. Жи-

⁴⁵ Срв. бел. 2 (II), 52—59.

лицата са едностайни или двустайни. Отпред имат малко предверие. В задната част на жилището се намира глинена засводена пещ, издигната на около 10 — 20 см от нивото на пода. Пещите са изградени от тънки пръчки, измазани с дебел пласт глина. Имат подковообразна форма. Дължината им е обикновено 1 м, а ширината 0,80 м. Отворът им в сравнение с отвора на днешните пещи е доста широк. Повечето от пещите, особено тези от началото на четвъртия пласт имат разширение отпред така, както е при сегашните пещи. Подът на пещите е изграден от натрошени камъчета и дребен чакъл, отгоре замазани с дебел пласт глина. Повърхността на глинения пласт е добре излъскана по механичен начин. При напукване подът е бил подновяван. Открити са пещи, чийто подове са подновявани по няколко пъти — по десет и повече пъти. Разбира се, в такива случаи многократното подновяване на пещите е ставало паралелно с новото изграждане на жилищата, които често са се срутвали. До всяка пещ се намира специално място, измазано с глина, в което е била изхвърляна пепелта. Съставна част на всяко жилище е ръчната мелница (хромел), която се намира в съседство с пещта. Край същата стена до която са долепени пещта и мелницата, има понякога място за сядане или спане. Около пещта и мелницата се е намирала домашната покъщнина, състояща се главно от глинени съдове, поставени върху дървени полици или окачени по стените, и от оръдия за производство. Жилищата са били осветявани с глинени лампи, напълнени с животинска мазнина.

За външния изглед на жилищата съдим главно въз основа на т. н. глинени модели на жилища. Такива модели са намерени в много селища, а напоследък в Караново и Русе.⁴⁶ Те са от типа на известния глинен модел на жилище от селищната могила Коджадермен до Коларовград. Подобни модели са открити и в селищата на съседните нам страни, например в Румъния и по-насевер в Украйна, в селищата на триполската култура.⁴⁷ Предназначението на тия модели още не е напълно изяснено. Те се свързват обикновено с култа към жилището. Както е известно, стените на коджадерменския модел са украсени със спираловиден орнамент. Те са боядисани с червена боя, от която са останали следи. Такъв е случаят и с новооткритите фрагментирани модели на жилища в Русе и Караново. Подобно на тия модели и стените на жилищата са били боядисани и украсени със стенописи. Такива стенописи, които са най-старите в нашата

⁴⁶ Пак там, обр. 20.

⁴⁷ Т. С. Пассек, Периодизация трипольских поселений (III—II тыс. до н. э.), МИА СССР, № 10, М.—Л. 1949, Рис. 32—33.

страна, са открити в Русе и особено в Караново. Върху виненочервения фон на един значителен по размери къс от стенна мазилка, намерен в Караново, с бяла боя са рисувани геометрични праволинейни и криволинейни украси (обр. 12). В Русе са открити късове от мазилка с червена, жълта и бяла боя. Подобни, но по-опростени стенописи, бяха познати преди от селището в Невски (Султан),⁴⁸

Поповско. Засега можем да изкажем предположението, че не всички, а само едно или няколко жилища са имали стени, боядисани отвън и отвътре по тоя начин. Тези постройки са имали вероятно обществен или култов характер. Този вид стенописи са предшественици на подобните стенописи от помещенията в дворците в Крит от времето на критско-микенската култура. Имаме основание следователно да смятаме, че външният изглед на жилищата през медната епоха, а в голяма степен и на жилищата от неолитната епоха, за които вече споменяхме, е бил такъв, както ни го представят глинени модели на жилища. Токущо описаните жилища много наподобяват по своя строеж и отчасти по вътрешното си устройство жилищата на триполската култура, които са добре проучени.⁴⁹ Така например трипол-

Обр. 12. Глинен къс от стенна мазилка с рисувани орнаменти от Караново IV.

ските жилища имат дюшемета от плътно наредени едно до друго дъбови дървета, върху които е замазан с глина подът на жилището. Подобни жилища бяха открити в Караново през есента на 1954 г. Използването на дървото за подова настилка е било продиктувано от почвени и климатически условия. Този вид жилища не са били опожарени, а са се срутали. Затова дървените греди не са овъглени, а са изгнили. Също в Караново разкрихме основите на едно жилище, което покрай стените си от плет е имало каменен подпорен зид. Жилищата с каменни основи или подпорни зидове са характерни

⁴⁸ В. Миков, Могилата при с. Султан, Поповско, ГМН за 1922/1925, табл. I.

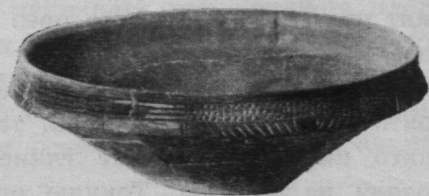
⁴⁹ Т. С. Пассек, ц. с., Рис. 37—44, 72—74.

повече за селищата от южната част на Балканския полуостров и от Мала Азия.

Поради съвършенната форма и орнаменти, които имат съдовете през тая епоха, трябва да се приеме, че тогавашните „грънчари“ са владеели добре своето изкуство. В Караново бяха открити жилища-работилници. В една такава работилница бяха намерени повече от сто съда. За правилното оформяне на съдовете „грънчарите“ са си служели с глинени калъпи. Такъв калъп е намерен в Караново. Познати са били и други начини за правене на съдове, например с налепване на глинени ленти, познати още от началото на неолита. Стените на съдовете са били загладжани с костени гладилки. Формата и украсата им са най-различни. Срещат се гърнета, паници, тасчета, гювечи, цедилки и съдове с по-особени форми (обр. 13—15). За началната фаза на периода е типична дълбоката паница с дъговидно изрязан ръб на устието и сивочерна гладка

Обр. 13. Глинен съд от Караново IV.

Обр. 14. Глинен съд от Караново IV.

повърхност, която понякога е украсена с инкрустирани и графитни украси. Тази форма съдове е типична за културата Димини⁵⁰ в Тесалия, и не е изключено тъкмо тя да ни даде ключът за установяване на връзките на Димини с културата Караново IV. Съдовете с по-големи размери, в които са били складирвани храни, са изграждани на място от пръчки. Стените им са били измазвани отвън и отвътре с глина. Обикновените съдове са украсени с орнаменти, които са вдълбнати, врязани, релефни, инкрустирани или намазани с бяла материя и червена охра и т. н. Характерни са съдовете с графитна украса (обр. 16). Графитната керамика е типичен белег на културата в Балканодунавската област през медната епоха. Графитът и червената охра са приготвявани във форма на малки конусчета,

⁵⁰ Ts. Tsoúntas, *Ai proistorikai akropoleis Diminiou kai Sesklou en Athenais* 1908, табл. 22.

Обр. 15. Глинен съд („Steckdose”) от Калино, Коларовградско Медна епоха.

Обр. 16. Глинена паница с графитна украса от Караново IV.

снабдени с малки дупчици в горния край за окачване. Такива конусчета са открити в жилища в Русе, Караново и в други селища у нас и в Румъния. Червената охра и графитът, използвани от обитателите на карановското първобитно селище, са добивани в близката или по-далечна околност на селището. Находище на графит е засвидетелствувано в Новозагорско.

Земеделието през този период е било доразвито. Намерени са много мотички от рог, хромели и други находки, които свидетелствуват за това. Хранителните припаси са били пазени в глинени съдове и специални ями с крушовидна форма и кръгла основа, стените на които са добре измазани с глина, а дъната им са облепени с плочки от глинени съдове. Такива ями са открити в Караново. В едно жилище от началото на четвъртия пласт бяха разчистени две зърнени ями. Те са дълбоки около 1 м, диаметърът на дъното е 0,50 м. В една от тях се намериха желъди и житни зърна. В такива зърнени ями са запазвали храните си по-сетне траките, а след тях и славяните. И днес подобни ями, издълбани в земята, се използват за същата цел.

Първите земеделци са се препитавали не само от плодовете на земята, а също с продукти от животински произход, които са първата основна храна на първобитния човек. Отглеждали са домашни животни като говеда, овца, коза и свиня, в това число и кучето, познато от предишната епоха (мезолит). Кости от тия животни се намират в голямо количество в боклучните ями край жилищата. Човекът от неолита и медната епоха е използвал вълната, кожата и месото на тия животни. Проучванията са още в началото си и са недостатъчни, за да може да се каже нещо положително както относно процентното съотношение на отделните видове домашни животни, так също и относно техния произход и развитие.

Първобитният ловец от времето на неолита и медната епоха доста сръчно и по най-различни начини е убивил елени, сърни, диви свини и други животни, които са изобилствували в тогавашните гори. Първоначално (през втория период) прашката, а по-сетне лъкът и стрелата, от кост или от кремък, които са били използвани и в по-ранната епоха, са били умело владяни от тогавашните ловци.

Там, където условията са благоприятствували е бил развит риболовът. Такъв е случаят в първобитното селище до Русе, в което са открити многобройни и най-различни риболовни принадлежности.⁵¹ Това селище се е намирало на брега на река Дунав. Голямата

⁵¹ Срв. бел. 2 (II), обр. 28.

река е давала възможност за богат риболов. Голямите риби — сомове, шарани и други са били ловени с помощта на мрежи и харпуни, направени от рог. Мрежите са били снабдени с вретеновидни глинени тежести. Намерени са и въдици, направени от кост или от мед. Тези въдици са истински първообраз на днешните метални въдици. Рибата е била ловена и в блатата, например в блатото при село Биково,⁵² Новозагорско, сега пресушено, където са открити много интересни ситно назъбени харпуни.

За храна са били използвани речни миди и охлюви. В боклучните ями около жилищата в Русе се намират купища от черупки от миди и охлюви.

Някои находки, познати отпреди и данните, които имаме от новите разкопки доказват по безспорен начин, че най-старите земеделци са умеели да предат и да тъчат, а следователно и да си приготвяват облекло.

В почти всички селища се намират малки двоиноконусовидни прешлени, богато украсени с врязан орнамент, които са били поставяни в долния край на вретеното, за да го правят по-устойчиво при въртателното му движение. Многобройни са и глинени тежести за стан.

Важно доказателство за уменията на човека да плете са отпечатъците от мрежи, рогозки и въжа върху дъната и стените на глинени съдове.⁵³ Напоследък (1954 г.) хубави образци на отпечатъци от плетки и от кошничарски изделия бяха открити в Караново, Новозагорско. Рибарските мрежи и мрежите за лов на животни са били плетени от влакнодайни растения, обикновено от лен. Овъглени нишки и въжа бяха известни доскоро само от първобитните селища до Салманово,⁵⁴ Преславско и Завет,⁵⁵ Айтоско. Напоследък такива се откриха в Караново и в Деветашката пещера,⁵⁶ Ловешко. В Караново през 1950 г. в едно жилище бяха намерени обгорени нишки. Материята на които не може да се определи с положителност поради силното им изгаряне. През 1952 г. в Деветашката пещера е изкопано овъглено въже — примка за ловене на животни.

⁵² П. Детев, Селищната могила при с. Биково, ГМПО I, 1954, обр. 35.

⁵³ Н. Петков, Отпечатъци от плетки, намерени в предисторическото селище „Обреща“ при с. Горни Богров, Софийско, ГНМ III, 1921, 217 сл.; същият, Плетки от предисторическото селище „Обреща“ при с. Челопечене, Софийско, ГНМ IV, 1928, 49 сл.

⁵⁴ Срв. бел. 29, обр. 219.

⁵⁵ Непубликувани материали в Народния археологически музей в София. Разкопките са ръководени от В. Миков.

⁵⁶ По сведения на Н. Джамбазов.

Подобно на много сега живущи примитивни народи тогавашните хора са обичали да се накичват с най-различни накити. При разкопките на първобитните селища до Русе,⁵⁷ Караново и другаде са открити доста много накити. Накитите са били правени от камък, предимно мрамор, глина, кост, зъби на глиган, мидени черупки, охлювчета, плодове и по-рядко от мед и злато. В Русе и Караново са открити разнообразни накити — огърлици и др.

Особено ценни са били украшенията — маниста, гривни и други, изработени от черупките на средиземноморската мида *Spondylus gaederopus*. Черупките на тая мида, както е известно, са играели ролята на разменно средство и са проникнали чак в земите на Средния Дунав.⁵⁸

От медна тел са били изковавани малки халкички, поставяни в ушите и около кръста на костените култови човешки фигурки за украшение.

От злато са правени халкички и малки „медалиончета“. Такива златни украшения са открити в Русе. През 1948 г. в едно жилище, отнасящо се към медната епоха, беше открита златна халкичка⁵⁹ с диаметър 1,9 см, направена от златна пластинка, а през 1953 г. — една кръгла корубеста златна пластинка⁶⁰ с две дупчици в периферията ѝ, които са служели за окачване. Диаметър 1,8 см. За отбелязване е, че в Русе са намерени подобни „медалиончета“,⁶¹ направени от глина. Те са конусовидни, с кръгла основа, слабо вдълбнати. Диаметърът им е от 2,5 см до 3,5 см. Такива украшения се срещат и в други селища от медната епоха, например в Гюлючек в Мала Азия, Румъния и Лука-Врублевская (Украйна).⁶² През 1957 г., есента, в село Хотница,⁶³ Търновско, в едно жилище е била открита колективна находка от златни украшения — 40 гривни и четири диска, които представляват схематични човешки фигурки, изработени от чисто самородно злато.

⁵⁷ Срв. бел. 2 (II), 95, обр. 55—58.

⁵⁸ W. B u t t l e r, *Der donauländische und westliche Kulturkreis der jüngeren Steinzeit*, Berlin 1938, 34 и Taf. 2; срв. и O. S e e w a l d, *WPZ XXIX*, 1942, 1 сл., Abb. 3—4 и цитираната там литература.

⁵⁹ Срв. бел. 2 (I), обр. 154.

⁶⁰ Пак там, II, обр. 58.

⁶¹ Пак там, II, обр. 57.

⁶² Н. К о ş а у, М. А к о к, *Büyük Güllücek araştırmaları üzerine*, BTTK 12, 1948, fig. 15, 5, 7; Hăbăşeşti, *Monographie arheologică*, Bucureşti 1954, fig. 45; С. Н. Б и б и к о в, Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская, МИА СССР 38, М.-Л. 1953, табл. 71 в.

⁶³ Н. Ангелов, Златното съкровище от Хотница, Археология I, 1959, кн. 1—2. 38 сл., обр. 19—24.

Татуировката е била извършвана с помощта на глинени печати (пинтадери), които намираме също при разкопките. В Караново и Русе⁶⁴ са открити няколко пинтадери. Пинтадерите имат кръгла основа, върху която е връзан спираловиден орнамент.

Както споменахме вече фигуралната пластика е достигнала разцветът си през медната епоха (обр. 17).⁶⁵ Фигурките са били

Обр. 17. Зооморфен съд с пастозна украса от Караново IV.

изработвани от глина, мрамор, кост, и по-рядко от злато и мидена черупка. Животинските фигурки са моделирани само от глина.

Познати са различни типове статуетки: прави, седящи, цилиндрични, плоски, призматични и други. Статуетките са предимно женски. Мъжките статуетки са по-рядко. Както статуетките, така и животин-

⁶⁴ Срв. бел. 2 (II), обр. 48.

⁶⁵ За пластиката в България срв.: В. Миков, Идолната пластика през новокаменната епоха, ИБАИ VIII, 1934, 183 сл.; Н. Петков, Класификация на плоските костени идоли в Балканодунавската област, ГПлНМ II, 1950, 25 сл.; Г. Георгиев, Мраморна статуетка от Благоево, Разградско, ИАИ XIX, 1955 (Сб. Г. И. Кацаров II), 1 сл. и цит. там литература; J. Neustupný, Studies on the Eneolithic Plastik Arts, Praha 1956, Separatum от Acta Musei Nationalis Pragae, Vol. X-a, Historia, Nr 1—2, 34 сл.

ските фигурки са украсени обикновено с боядисани, врязани, инкрустирани и графитни орнаменти в стила на епохата. Новите стратиграфски данни, които имаме от разкопките в Русе, Капитандимитриево, Пещерско, Челопеч, Пирдопско и особено от Караново, Новозагорско, показват, че статуетките, скулптирани от глина са най-стари.

Мраморни статуетки са открити напоследък в Караново (една цяла, една без глава, една с малки размери), и в селището до Благоево, Разградско. Благоевската статуетка е най-голямата мраморна скулптура, открита досега в българските земи. В миналото мраморни статуетки са намерени в Зора и Сулица, Старозагорско, Богородично, Асеновградско, Разград и другаде.

Фигурките от кост представят човешкото тяло по най-схематичен начин. Те са характерни само за медната епоха. Срещат се три типа фигурки: триръбести, плоски и корубести. Триръбестите и плоските фигурки са били носени като амулети. Предназначението на корубестите фигурки не е много ясно. Те, изглежда, са имали някакво практическо предназначение. За пръв път корубеста фигурка бе открита от автора в селището до Загорци, Новозагорско. Тя е дълга 15,5 см. След това подобни фигурки се намериха и в други селища — в Русе, Караново, Гниляне, Софийско и другаде. Корубести фигурки са намерени и в Румъния. Плоските фигурки са орнаментирани с вдъбнатинки и резки, които изобразяват облекло или татуировка на тялото. Напоследък най-много костени фигурки са открити в Русе (61 броя).

Статуетките от злато се срещат по-рядко. В миналото в българските земи са открити две златни статуетки, а напоследък — четири статуетки в Хотница, Търновско, за които споменахме. Типична е статуетката на жена, произхождаща от Русе. Тя се съхранява в Националния музей в Букурещ.

Въпреки че всички тези статуетки са известни доста отдавна и в голямо количество, мненията на изследвачите относно тяхното предназначение са най-различни. Едни ги считат за детски играчки, други ги разглеждат изключително само като произведения на изкуството, трети виждат в тях изображения на „отвлеченото женско начало“, „идоли“, погребални принадлежности, амулети и т. н. Голямото разнообразие на статуетките както по отношение на материала от който са направени така и на типовете, които зостъпват, е указание, че те са имали различно предназначение. Най-правилно е изглежда мнението, според което голяма част от тези пластични антропоморфни изображения се свързват с култа към плодородието на „майката-земя“. Както изтъкнахме вече земята е била главният

източник за препитание на най-старите земеделско-скотовъдни племена, които са обитавали българските земи през новокаменната и медната епоха. „Майката-земя“ е била почитана, а идеята за плодородието е била възплътявана в човешки скулптурни произведения.

Наличието пък на многобройните животински фигурки трябва да се обясни със силно развития култ към домашните животни, които са играли, както видяхме, важна стопанска роля.

Доскоро бяха известни само пет погребения от селищната могила до Русе и 25 погребения от селищната могила до Кубрат,⁶⁶ Силистренско. В последните години в Русе бяха разкрити повече от 60 погребения.⁶⁷ През 1957 г. в Хотница, Търновско, са открити шест погребения в едно опожарено жилище (непубликувани). В други разкопани селища са намерени само отделни човешки кости и части от черепи. В Караново не са открити погребения, които да се отнасят към тая епоха.

Както през неолитната епоха така и сега погребенията се намират в района на селището, в близост с жилищата. Гробовете са изкопани плитко в земята и са без каквито и да е ограждания. Умрелите са били погребвани със свити ръце и крака, т. е. в положение на „спящ човек“, или „хокер“ (свито положение). Погребенията са единични и групови. Само при някои от тях са поставяни гробни дарове — глинени съдове и накити. Незначителна част от скелетите и то само някои техни части са боядисани с червена охра. Последната се е считала за олицетворение на живота. Боядисването на скелетите не се дължи на предварителното обагряне на тялото на умрелия, а се е получило от размиването на червената боя, която е била поставяна в малки, грубо изработени панички, в гроба на умрелия. По средата на паничката е пробита малка дупчица, през която е изтичала червената боя по тялото на умрелия. След изгниване на меките части на тялото боята се е отлагала по костите. Освен в Русе, и в други проучени селища са намерени разрушени погребения. Наличието на единични кости в селищата не трябва да се счита за доказателство, че през тая епоха е имало човекоядство (антропофагия). Отделните кости са от разрушени погребения и са разпръснати в района на селището.

Богатият антропологически материал още не е проучен. Затова не се знае с положителност какъв е бил физическият тип на населението в българските земи през неолитната и медната епоха.

⁶⁶ В. Миков, Балбунар, ИБАИ IV, 1926—1927, 277 сл.

⁶⁷ Срв. бел. 2 (I), 182 сл., (II), 112 сл.

За пълнота ще споменем, че културата от следващия период се отнася към ранната бронзова епоха (по-правилно ще бъде тя да се нарича „българска раннобронзова епоха“). Малко селища, принадлежащи към тая епоха, са проучени, например Кирилметодиево,⁶⁸ Старозагорско, Караново и Загорци,⁶⁹ Новозагорско, Веселиново,⁷⁰ Ямболско, Михалич,⁷¹ Свиленградско, и др. Понастоящем се проучва селищната могила до Езеро,⁷² Новозагорско, която дава важни в научно отношение находки.

Абсолютните дати на отделните периоди на културата не са установени още с положителност. Съществуващата хронология на неолитната и медна епоха⁷³ се нуждае от корекции. Изхождайки от обстоятелството, че културата от петия културен пласт в Караново или от първия период или етап на „българската бронзова култура“ по много свои елементи е сходна с културата Троя I, с ранномакедонската и раннохеладската култура в континентална Гърция, които са от началото на бронзовата епоха, то датата 2700/2650 г. пр. н. е.,⁷⁴ когато те се датуват, трябва да ни послужи като изходна база за определяне хронологията на културните периоди в българските земи през неолитната и медна епоха, от една страна, и на периодите на бронзовата епоха, от друга страна. При това положение на нещата културата през медната и неолитната епоха са се развивали преди 2700/2650 г. пр. н. е. В тая нова светлина тези култури придобиват много по-голяма възраст, отколкото беше досега. Началото на културата от първия период на неолитната епоха ще трябва да се постави навярно в първата половина на четвъртото хилядолетие пр. н. е., ако не и по-рано, а културата от медната епоха — през първата половина на третото хилядолетие пр. н. е.

⁶⁸ G. Kazarov, *Vorgeschichtliche Funde aus Sveti Kyrillovo*, PZ VI, 1914, 67 сл.; K. Bittel, *Ausgrabungen in Sveti Kyrillovo* (Reg. Bez. Stara Zagora), AA 58, 1943, 64 сл.; П. Детев, Селищната могила в Св. Кирилово, Старозагорско, ГНМ VII, 1942, 237 сл.

⁶⁹ Непубликувани материали в Народния археологически музей в София. Разкопките в Караново са ръководени от В. Миков, а в Загорци — от Г. Ил. Георгиев.

⁷⁰ Срв. бел. 10.

⁷¹ В. Миков, Предисторическото селище до с. Михалич, Свиленградско, РП I, 1948, 7 сл.

⁷² Разкопките са ръководени от В. Миков при сътрудничеството на Н. Койчев от Музея в Нова Загора.

⁷³ В. Миков, Разкопките в Караново, 9 сл.: Караново I (3000—2600), Караново II (2600—2300), Караново III (2300—2200), Караново IV (2200—1900).

⁷⁴ V. L. Milošević, ц. с., 22 сл., и хронологическата таблица.

БИБЛИОГРАФСКИ СЪКРАЩЕНИЯ

ГМПО	Годишник на музеите в Пловдивски окръг
ГНМ	Годишник на Народния музей в София
ГПлНМ	Годишник на Народния археологически музей в Пловдив
ГПНБМ	Годишник на Народната библиотека и музей в Пловдив
ГСУИФФ	Годишник на Софийския университет, Историко-Филологически факултет
ГСУПМФ	Годишник на Софийския университет, Природо-Математически факултет
ИБАД	Известия на Българското археологическо дружество
ИБАИ(ИАИ)	Известия на Българския археологически институт
ИГД	Известия на Географското дружество
МИА СССР	Материали и изследвания по археологии СССР
РП	Разкопки и проучвания на Народния археологически музей в София
СА	Советская археология
ТрПИД	Трудове на Природоизпитателното дружество
АА	Archäologischer Anzeiger (приложение към Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts).
AJA	American Journal of Archaeologie
ASPR	American School of Prehistorie Research
BCH	Bulletin de Correspondence Hellénique
БТТК	Belleten Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara 1948
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
WPZ	Wiener Prähistorische Zeitschrift

София, декември 1957 г.